Actes del Novè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica

Barcelona, 1998

BIBLIOTECA ABAT OLIBA

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

NOVA INTENCIÓ DE JOANOT MARTORELL EN L'EPISODI DEL CAVALLER ESPÈRCIUS

Introducció

Els capítols 410-413 del *Tirant lo Blanc* corresponen al que tradicionalment anomenem l'episodi del cavaller Espèrcius. Una narració intercalada per Joanot Martorell en la part africana que ben aviat cridà l'atenció dels estudiosos, els quals s'afanyaren a interpretar-lo de manera més o menys encertada i interessant.

A nosaltres, ens pertocarà intentar esbrinar quina significació degué tenir aquest episodi perquè Martorell decidís incloure'l en aquest lloc concret de la seua obra, així com donar una miqueta de llum sobre quina és la relació del personatge d'aquest microtext —el cavaller Espèrcius— amb la resta de personatges de trets semblants com ara Hipòlit de Roca Salada o Tirant lo Blanc mateix. Aquestes seran les dues perspectives amb què enfocarem el nostre escrit sobre l'episodi, basant-nos, sobretot, en la bibliografia més significativa sobre el tema, ja siga de caire sociohistòrica i literària o bé siga des d'una visió interna, semàntica i estructural.

Així doncs, per ordre cronològic, William J. Entwistle (1922: 251-257) fou qui donà la primera referència sobre el

possible plagi d'aquest episodi del *Voyage d'outre mer* de *sir* John Mandeville. Un autor i un text força coneguts en l'àmbit cultural hispànic del segle XV, encara que també es llança a interpretar-lo, atenent al to seriós del context narratiu i el canvi d'estil menys elaborat respecte de les declaracions bèl·liques i amoroses que seguiran a la novel·la, com un *divertimento* narratiu. L'any 1947 Martí de Riquer (11-207) corrobora la dependència del text francès i apunta que les referències geogràfiques dels capítols 459-465 poden provenir d'un altre text francès, el *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini, que ja trobem traduït al català per Guillem de Copons el 1418.

També, entre les aportacions més remarcables, cal incloure les de Manuel de Montoliu (1961: 71-119), el qual justifica la inversemblança del relat com una digressió al marge de l'acció central, un moment d'esplai per a l'autor i el lector, sense atorgar cap finalitat estructural ni significativa més enllà de la mera lectura; Jaume Chiner (1992: 83-127) aporta força dades biogràfiques i encerts interpretatius sobre la realitat dels autors importants per a entendre aquest episodi i, en general, el conjunt de la novel·la. No obstant això, a hores d'ara, les idees més completes sobre aquest episodi ens semblen les de J. M. Perujo (1994: 74-85).

L'estudi de Perujo té com a objectius principals descobrir els elements cohesionadors o el nus estructural d'aquest relat amb la part africana o la resta del *Tirant lo Blanc*, i estudiar si realment aquest microtext es tracta d'una unitat amb un significat independent o només entès dins el conjunt significatiu de l'obra. O tots dos alhora? Amb aquesta intenció estudia formalment els diferents elements que surten a l'episodi: figures paral·leles d'Espèrcius i Tirant, el naufragi, la terra estranya on paren, la temptació amorosa que hi pateixen, el propòsit de conversió que manifesten...

En resum, pel que fa als capítols 410 al 413, sabem que Joanot Martorell reaprofita el llibre de viatges *Voyage d'outre mer* de *sir* John Mandeville per a presentar-nos les aventures

del capità de les tropes de Tirant, el cavaller Espèrcius, als capítols 410-413. Aquesta és una obra força coneguda,[1] que el nostre autor reutilitza successivament en capítols anteriors, com ara des del capítol 276 ençà. Un fet —encara que no és el moment de debatre aquest aspecte— que enderrocaria les teories de la possible intervenció de Galba en aquest episodi segons qui defensava el canvi d'estil, com ja ens digué Riquer:

> (...) res fa impossible que Joanot Martorell conegués el *Voyage d'outre mer*, que al seu temps ja circulava en versió catalana, i que, havent-li plagut la llegenda del drac, decidís d'incloure-la en la novel·la sense justificació narrativa i malgrat rompre, per una vegada, el to realista del seu llibre.
>
> Fóra això un error, o «defalliment», de Martorell, equivocació que assumeix amb tota responsabilitat quan, al final de la dedicatòria, afirma: «E perquè en la present obra altri no puixa ésser increpat si defalliment algú trobat hi serà, jo, Joanot Martorell, cavaller, sols vull portar lo càrrec, e no altri ab mi...»[2]

D'altra banda, estem d'acord amb el que afirma un autor com Chiner respecte al primer axioma de Riquer: la impossibilitat d'atorgar l'episodi d'Espèrcius a una altra mà que no

1. Sobretot des que Joan d'Aragó, fill de Pere el Cerimoniós, en demanés una edició en llatí el 13 d'agost del 1386, i en regalés a la seua filla, la comtessa de Foix, una traducció catalana el 1394 —avui dia conservada parcialment en la Biblioteca d'El Escorial. També trobem arreu, els segles XV i XVI, moltes còpies manuscrites i incunables dels viatges, qui sap si veritables o ficticis, per Àfrica i Àsia de Mandeville, traduïts al francès, anglès, espanyol i català. Per tant aquests viatges havien de conèixer-se a nivell general, tant en àmbits cultes com a nivell més col·loquial, i no sembla gens estrany que el capítol 4 del cavaller Espèrcius de *Voyage d'outre mer* s'inclogués en el *Tirant*... Vegeu ENTWISTLE (1922: 252).

2. No oblidem que els *defalliments* formen part de l'*excusatio* de la retòrica clàssica, pels defalliments de forma i contingut de tot allò que es pretén escriure. Vegeu Martí de RIQUER, *Aproximació al Tirant lo Blanc* (Barcelona, Quaderns Crema, 1990: 296-297).

fos la de Martorell, simplement per manca de documentació (Chiner 1992: 105). Així com amb la resta: contràriament, respecte al to «realista», creem que erra estrepitosament amb el terme, per anacrònic i per l'aparició, al llarg de tot el *Tirant lo Blanc*, d'elements allunyats de tota versemblança com són per exemple la inclusió de miracles (capítol 340), on es permet identificar els cadàvers musulmans dels cristians; d'animals mitològics, com ara el de l'alà que Tirant mateix no sap «si est diable o cosa encantada» (cap. 68), així com de personatges que creuen en l'existència de nigromàncies (cap. 65), o l'estranya màgia del filòsof de Calàbria (cap 110), entre d'altres.

No creem tampoc que aquest episodi s'excloga del macrotext significatiu ni del primer propòsit de la novel·la, sinó que, com afirma Martorell mateix (1990: 115-117) en el pròleg i el primer capítol de l'obra, té un cert esperit pedagògic i alliçonador perquè —i citem—:

> es estat doncs molt condecent, útil e expedient deduir en escrit les gestes e històries antigues dels hòmens forts e virtuosos, com sien espills molt clars, exemples e virtuosa doctrina de nostra vida...
> (...) en tant alt grau excel·leix lo militar stament que deuria ésser molt reverit si los cavallers observaren aquell segons la fi per què fonch instituït e ordenat.

De no ésser així, històries com la del filòsof de Calàbria (caps. 108-110), el capítol del rei Artús (189), la que ara ens ocupa, o fins i tot petites històries que podrien passar desapercebudes,[3] i figures importants, com la d'Hipòlit, restarien

3. Com ara Plaerdemavida quan fa de mitjancera perquè l'Emperador done la mà de sa filla a Tirant (cap. 229): «(...) no vulles tu fer així com féu aquell rei de Proença que tenia una molt bellíssima filla qui gon demanada per muller per lo gran rei d'Espanya, e tant mostrà lo dit Rei amar-la, que no la volgué jamés casar en sa vida. Seguí's que per discurs de temps ella s'envellí en casa del Rei son pare, e com fon vella morí lo Rei, e no trobà qui

sense un sentit ben perfilat dins el macrotext del *Tirant lo Blanc* i podrien esdevenir productes ambigus, i objectes d'ésser interpretats d'una possible mà aliena.

Coincidim, però, amb el que diu Chiner (1992:107):

> La localització de l'aventura d'Espèrcius i el seu contingut, respon a una intencionalitat precisa que subjau, estructura i dóna unitat a tot el *Tirant*: la novel·la és un doctrinal de cavallers que, a través de la contraposició cavalleria antiga/cavalleria contemporània, mostra Tirant com l'últim cavaller segons l'antic costum.

O el mateix Entwistle (1922) quan afirma, com ja hem esmentat adés, que Martorell aprofita l'episodi de Mandeville per a alleugerir el to seriós respecte de les escenes bèl·liques i tragicoamoroses que seguiran. Així com el que diu Perujo (1995): que es tracta d'un episodi la intenció del qual és fer més atractiu un determinat contingut didàctic, i alhora presentar una mena de preludi o acció premonitòria que actua significativament sobre algunes accions posteriors a l'episodi d'Espèrcius. A més, els capítols es troben a la fi de l'aventura africana perquè, aquest cavaller, possiblement l'utilitze l'autor com a contrapunt a l'actuació de Tirant al nord d'Àfrica.

---

la volgués per muller; llevaren-li la terra, i a ella feren morir fora del regne, e morí en l'hospital d'Avinyó, e la ignocent donzella consentí a la pietat del pare». O quan Plaerdemavida demana a Tirant pietat per a la ciutat de Montàgata amb l'exposició dels següents exemples (cap. 353): «(...) Moriren a mala mort Anibal e Alexandre, moguts per ambició de senyoria, los quals moriren per verí. Nabugodonosor fon rei de Babilònia, no per dret hereditari, com ell no fos de línia real, ans era home estrany nat d'adulteri. Aquest destroí Jerusalem, així com tu vols fer d'aquesta ciutat, la qual t'ha costat poc d'obrar, e cremà lo temple de Salamó, e se'n portà tots los jueus, e els matà, e féu molts malvats actes així com tu demostres voler fer. Però aquell perdé sobtosament la senyoria. Sí et faràs tu si perseveres en crueldat ni vols ab iniqua intenció desheretar-nos; emperò aquell tornà bo, e tu restaràs en to mal prepòsit. Aquell estigué set anys en lo desert fent vida contemplativa, penedint-se de sos desfalliments, lo que tu no faràs, car vols usar de cruel senyoria, lo que no deuries fer, puix tens desig del món a conquistar».

Malgrat tot, aquestes interpretacions no deixen d'ésser hipòtesis. El que realment tenim és la història d'un cavaller, una història segurament coneguda pel nostre autor, que segueix l'estructura de tot conte tradicional: heroi, lloc màgic o exòtic, prova o dificultat, superació i premi (1993: 159-171), que, des d'un punt de vista semàntic i estructural, es tracta d'una narració de caire folklòric amb un desenllaç inusual —el bes de la donzella-drac— però tampoc no gens original, ja que segons M. de la Pau Janer tenim l'antecedent *d'El Bell Desconegut* de Renaut de Beaujeu (Janer 1993: 162-163), una història amb possibilitats d'arribar al públic de manera referencial, i que Martorell aprofitaria per a afegir informació i aportar un remei contra l'obscuritat significativa del relat: un possible avanç dels capritxos —si no dèries— de Fortuna i la feblesa de l'home a les seues mans. Si no és així, no podríem explicar per què hi apareixen les accions simultànies de Tirant dirigint-se cap a Constantinoble i on, paral·lelament, se'ns focalitza l'acció en el seu capità, que fa d'ambaixador a Sicília, justament abans del gran desenllaç bèl·lic i amorós de Tirant.

Martorell, ací, empra un *topos* literari molt difós pels *romancers* medievals: la reescriptura d'històries de difusió popular per a explicar alguna cosa, contes morals anomenats *specula* o poètiques ficcions superades, en longitud i psicologisme, pel tractament narratiu de la resta del *Tirant lo Blanc*, on les motivacions humanes més elementals —fam, por, sexe, etc.— que articulen la vida quotidiana de l'home se separen dins el conjunt de l'obra del que és exemplar en termes cavallerescos i, per tant, més literaris. Alhora s'incardinen els aspectes més còmics, o almenys més intranscendents de la doctrina martorelliana. Una forma de narrar, no ho oblidem, que a la fi manifestarà el camí cap a la novel·la moderna (Avalle-Arce 1974: 254-255).

Com sabem, al *Tirant lo Blanc* existeix, per tant, doctrina cavalleresca, i contes morals al voltant, adobada amb la narració de la vida quotidiana dels cavallers que aporta una dimensió vitalista màxima en la figura dels personatges i que fa més tràgica, si cal, la mort final de Tirant. Un tema, el de la mort al *Tirant lo Blanc*, que caldria desenvolupar en un altre lloc.

Tenim doncs, en tota l'obra indicis d'adoctrinament —més escolàstic o del tipus eximenià— com a funcionalitat estructural i significativa de l'obra, sobretot a la part més semblant als llibres de cavalleries (batalles, doctrina moral medieval, etc.), i en segon lloc, trobem els indicis de les narracions, com la del cavaller Espèrcius, que intenten fer amena una doctrina: presentar una història amb la moralitat del triomf d'un tipus de cavaller del segle XV, amb la crítica implícita d'inoperància de la cavalleria com s'entenia als segles XII-XIV, o millor, com arribà al segle XV i com encara vivien alguns nous cavallers. Crítica o tractament irònic de l'estament cavalleresc de Martorell dins la seua obsessió vital d'ésser un perfecte cavaller. Sembla una contradicció, però potser aquesta idea de perfecció cavalleresca el porte a comparar la manera de viure dels cavallers contemporanis.

Grau d'incardinació

En aquesta línia, haurem d'estudiar, des d'un punt de vista formal, el grau d'incardinació dels capítols 410-413 en el decurs narratiu. Perquè si, com ja coneixem, el gran mèrit i encert de Martorell rau en la utilització indiscriminada de materials al seu abast i la facilitat d'aprofitar històries alienes de manera directa i indirecta, caldrà que analitzem si aquesta té un nivell d'interrelació formal i conceptual més alt o més baix que la resta.

Des d'un punt de vista formal, aquests capítols s'insereixen de manera força habitual arreu de la novel·la, amb un acabament prou inconnex, rude i parcial d'una seqüència concreta, i sempre fent referència codicològica:

> «Ací es lleixa lo llibre de parlar del rei Escariano, qui va ab la sua host la via de Contestinoble, e torna a recitar del cavaller Espèrcius, que Tirant havia tramès per ambaixador al rei de Sicília» (cap. 409).

Una petita introducció, com a recurs mnemotècnic d'on es troba el lector dins la història, on utilitza el participi *rebuda* entès com el gerundi compost *havent rebuda* i per tant amb la significació d'acció començada en el passat que encara esdevé en el present, així com l'adjectiu *explicada*, que fa referència també a una informació donada:

> «Rebuda resposta lo cavaller Espèrcius, del rei de Sicília, de l'explicada ambaixada, e vist lo gran aparell que lo Rei feia fer, pres llicència e comiat del rei de Sicília, e recollí's en la galera per tornar a Contestina» (cap. 410).

Per a, finalment, acabar l'aventura del cavaller Espèrcius amb una fórmula tòpica dels contes, com ja ens explicà Janer:

> E vixqué aquest cavaller Espèrcius, ab la sua senyora, per llong temps... E hagueren fills e filles que heretaren aprés ells e vixqueren pròsperament e quieta (cap. 413).

I amb una sortida d'escena semblant:

> Ací es lleixa lo llibre a parlar del cavaller Espèrcius, per no tenir prolixitat, e torna a recitar de l'estol de Tirant lo Blanc, qui anava a Contestinoble.

Ara bé, des d'un punt de vista conceptual, a què es deu referir l'autor amb *no tenir prolixitat*? No mostrar-se ell com un narrador llarg i obscur o, per contra, solament es refereix a la història d'Espèrcius sense cap segona intenció i la funció del relat finalitza amb el que s'ha narrat fins ací? Potser ambdues accepcions alhora? Potser no cap?

Des del nostre punt de vista, Martorell pot presentar *lo llibre* com un producte independent de l'autor, que viu i evoluciona en ell mateix, i des d'aquest punt de vista entendrem com *lo llibre* fa funció sintàctica de subjecte actiu al voltant d'un verb pronominal, *es lleixa*, encara que pren més força el fet que només es tracta d'un clixé expressiu retòric, clàssic en les formulacions d'acomiadament d'un escrit: *Ací es lleixa lo llibre a parlar...;* i la finalitat de l'acció: *per no tenir prolixitat* (lo llibre). És a dir, perquè no esdevinga un llibre llarg i difús, i, així, dificulte la comprensió del missatge que conté. Un adjectiu, no obstant, que es repeteix en diversos contextos i referma la nostra proposta:

> los ambaixadors... e foren per compte vint-e-dos, tots hòmens de títol e de gran senyoria, los noms dels quals m'obmet per no causar prolixitat (cap 446);
> altres illes que lo llibre no recita per no tenir prolixitat (cap. 465).

Possiblement l'autor tracta d'evitar un llistat de noms —d'hòmens i illes— innecessaris per al desenvolupament de la història i el missatge que pretén.

Ubicació

Pel que fa al significat funcional i narratiu, un altre dels aspectes importants és la ubicació del relat dins el macrotext del *Tirant lo Blanc*.

Els capítols del cavaller Espèrcius es troben entre les escenes prèvies al desenllaç de la novel·la, i l'aparició del cavaller Espèrcius als capítols immediatament anteriors i la simultaneïtat dels viatges per la Mediterrània de Tirant i Espèrcius, és un clar indici que existeix una certa premeditació i una respectiva intenció concreta per part de l'autor.

Però, concretament, què pretén Martorell amb el relat del cavaller Espèrcius? I en segon lloc, per què aquest episodi s'incardina dins la part africana del *TB*?

Si fem memòria recordarem que Fortuna és qui causa el naufragi de Tirant al nord d'Àfrica, el món menys desitjat i el món de l'enemic, i, lluny d'ésser l'Avern, esdevé un món prou semblant al seu i on, àdhuc, Tirant decidirà moltes coses entre els conflictes interns dels musulmans.

Des d'un primer moment d'aquesta part, Tirant és considerat un ésser extraordinari i predestinat a triomfar en aquella terra: perd la roba de cristià (element al·legòric de la pèrdua de la fe), el troben amb els braços en creu (al·legoria del sofriment cristià) i il·luminat per la lluna plena (l'astre de la nit i la foscor); amb la figura de Maragdina es prova la fidelitat a Carmesina, que salva perfectament; i la guerra i l'element bèl·lic esdevenen el factor de catarsi de l'heroi quan ha perdut els valors de la cavalleria (mesura, temprança, pèrdua de la fe, practicitat o profit en les seues accions, etc.).

A més, si parafrasegem les idees de Perujo (1994), descobrirem que hi apareixen uns elements paral·lels entre els capítols d'Espèrcius i la resta de l'obra i els de Tirant a l'Àfrica, com per exemple: quan arriba Espèrcius com a ambaixador a Sicília fa el mateix que feren Melquisedec quan arribà a Constantinoble (cap. 390) o Diafebus en la primer part del *Tirant lo Blanc*, actuen d'ambaixadors i, alhora, narren les gestes del cavaller Tirant lo Blanch —un recurs mnemotècnic que empra l'autor—; també Tirant com Espèrcius naufraguen a conseqüència d'un colp de fortuna intencionat —un *topos* literari de les narracions cavalleresques que comencen amb unes aventures incertes com a element inicial per a la catarsi o redempció del cavaller—; tots dos arriben a una terra estranya i el primer que fan és intentar satisfer les necessitats primàries: menjar en Espèrcius i vestir-se en Tirant; també hi surt com a element remarcable la iniciativa amorosa presa per la donzella-drac, en Espèrcius, com fa Maragdina amb Tirant, l'Emperadriu amb Hipòlit o Estefania amb Diafebus. Unes donzelles i senyores que milloren la condició social dels seus amants, sempre d'estament social inferior.

L'altre aspecte paral·lel a d'altres personatges de l'obra és el propòsit de conversió d'infidels com a única motivació explícita d'acostament a la dama, i una vegada aconseguida, a la fi dels episodis, tant Tirant com Espèrcius funden esglésies i monestirs. Per tant, l'ideal lul·lià es manté present en un conte aparentment d'esplai, alhora que funciona com a element cohesionador macrotextual —recordem la primera part d'adoctrinament de Guillem de Varoïc— al llarg de tot el *TB*.

Per tant, les conclusions a què arriba Perujo són que l'episodi del cavaller Espèrcius i la part africana del *TB* es lliguen internament gràcies a la relació significativa paral·lela d'aquella envers aquesta i, en un altre lloc (1995), apunta un possible significat al·legòric o premonitori del desenllaç de l'obra, com ja ocorregué a l'episodi del rei Artús.

Per contra, ens sembla erroni el maniqueisme en què cauen aquests estudiosos quan s'ocupen del premi obtingut per Tirant o els cavallers que ara ens ocupen: Tradicionalment s'ha dit d'Espèrcius i també d'Hipòlit que, amb un comportament no gens cortès i menys virtuós, obtenen la recompensa de l'èxit amorós material i existencial, i Tirant amb un comportament, finalment, força virtuós i cortès és recompensat amb el fracàs amorós i amb la mort.

En primer lloc, no creiem que Tirant fracasse en cap de les empreses que aquest bon cavaller emprèn, i que li són predestinades des del començament, sinó que obté el triomf primer en l'àmbit amorós, seguint les escales marcades per l'amor cortès per a tot cavaller enamorat (*fenhedor, pregador, entenedor i drutz):*

> «Moltes altres raons i delicades paraules fornides d'enamorats sospirs passaren, i, ensems parlant, moltes vegades conegueren de libidinosa amor los efectes» (cap. 438).

Un triomf ja anunciat al capítol 171:

> Jo só aquell Tirant, mereixedor de tocar e posseir aquelles virtuts d'aquella sereníssima Carmesina.

També triomfa en l'àmbit bèl·lic, ja anunciat als capítols 161, 351 i 353:

> jamés pendré títol negú, tant com la vida m'acompanyarà, sinó emperador o no res (cap. 161).
> Doncs, puix est tan magnànim en totes les virtuts, e vols pujar a monarca... (cap. 351).
> lo que no deuries fer, puix tens desig del món a conquistar (cap. 353).

També són significatius alguns exemples com ara la descripció que d'ell dóna l'enemic, el rei de Tunis, abans de morir (cap. 345):

> La noblea e virtut és ja coneguda d'aquell famós cavaller Tirant lo Blanc, e d'aquesta hora avant, tots los reis e cavallers de la Barberia se deuen humiliar a ell, ca jo el veig en sobirant esperança de pujar en *imperi esdevenidor*, com a la sua gran indústria e alta cavalleria la fortuna li va tan pròspera que no seria negú qui d'ell pogués traure lo cabal.

O accions com la reconquesta de Constantinoble amb l'ajuda dels nous cristians del nord d'Àfrica (cap. 333):

> e trobaren diuit mília e dos-cents e trenta hòmens de cavall d'armes disposats, e quaranta-cinc mília de peu.

El tercer dels triomfs que atorguem a Tirant rau en l'àmbit religiós, perquè:

> E en aquells dies foren batejats quaranta-quatre mília e tres-cents vint-e-set moros e mores, que foren en camí de salvació... (cap. 330).
> Aprés que lo sermó fon finit, tots los moros que no eren batejats, ab grans crits, demanaren lo sant baptisme. E de

> continent Tirant, en la dita plaça, féu portar veixelles grans plenes d'aigua, així com conques, cossis e llibrells, e hagué tants frares e capellans com se trobaren allí, car Tirant havia fets edificar molts monestirs en les ciutats que havia preses, e moltes altres esglésies, e havia-hi fet venir molts capellans e frares d'altres parts de la crestiadat. E aquí tots se batejaren, així los que havien d'anar com los qui restaren, e dins tres dies foren batejats tres-cents trenta-quatre mília entre moros e mores, e infants (cap. 404).

D'altra banda, també dubtem que el comportament de Tirant siga estrictament virtuós perquè sovint demostra una certa despreocupació de les seues obligacions professionals, en favor de la vida social cortesana que envolta l'Imperi i, més concretament, Carmesina. No ha d'estranyar-nos, però, si l'autor decideix traure l'heroi dels torneigs i els camps de batalla per experimentar com es comportaria un gran cavaller en unes condicions cortesanes menys llibresques i sí més quotidianes i humanes.

Hi ha un parlament, almenys significatiu, a l'inici de l'obra (cap. 116), quan el Rei de Sicília rep la *lletra* d'ajuda de l'Emperador de Constantinoble, i aquest prega a Tirant que vaja a socórrer-lo, i Tirant li contesta:

> Emperò, senyor, *jo no puc fer sinó tant com un home*, açò notori és a Déu e al món: *per bé que la fortuna m'haja consentit*, e em sia estada amigale, e pròspera ab la planeta de Març, en la qual jo naixquí, m'ha volgut dar victòria, honor e estat, *no cové a mi presomir més que la fortuna no m'ha donat*. E estic ab gran admiració d'aquell magnànim Emperador, deixant a tants excel·lents reis com ha en lo món, ducs, comtes, marquesos, *en l'art de cavalleria més entesos e més valents de mi*, que vulla deixar aquells per haver a mi. No és molt ben aconsellat.

Tirant lo Blanc dubta què fer i li pesa la responsabilitat en les primeres grans batalles en honor a la seua donzella, com es el cas del repte que rep del rei d'Egipte:

> Com Tirant hagué vista la lletra e lo contengut en aquella, ajustà tots los cavallers del camp e pregà'ls que el consellassen què faria ne si faria resposta a la lletra; e si feia resposta, quina tema pendria, e si acceptaria la batalla o no....
>
> Tirant féu pendre tots aquests vots e posar per escrit al secretari perquè fossen tramesos ab la lletra ensems a l'Emperador, per ço que si res de mal deia fos dada la culpa als altres e no a ell (cap. 151).

Òbviament, Tirant encara hi és un aprenent de cavaller. Per aquest motiu, resten bocabadats tant ell com Diafebus davant l'esplendor i la riquesa de la Princesa quan arriben al palau de l'Emperador:

> La Princesa féu obrir setanta-dues caixes totes plenes de moneda d'or, e altres caixes hi havia qui eren plenes de veixella d'or e de les joies e abillaments de la capella que eren molt singulars e de gran estima. De veixella d'argent n'hi havia tanta que era cosa d'espant, que en una part de la torre n'havia un munt tan alt, una sobre altra, que plegava fins a la coberta. E la veixella que tenia l'Emperador en la cuina tota era d'argent...
>
> Tirant aquella nit pensà molt en lo que la Princesa havia dit, e d'altra part en lo que havia vist.

Però ben prompte Tirant emmalalteix d'amor per Carmesina i la requereix de manera visceral, la qual, seguint el joc amorós, el rebutja:

> E llevàs del seu estrado per voler-se'n anar dins la cambra. E com Tirant véu que se n'anava, ab cuitats passos anà devers ella e pres-la del manto e suplicà-la fos de sa mercè lo volgués oir (cap 128).

Encara que com a bon cavaller, segur d'allò que sent, comença a presentar-se ambiciós:

> jo só aquell Tirant, mereixedor de tocar e posseir aquelles virtuts d'aquella sereníssima Carmesina (cap. 171).

I es contradiga, així, del que en un primer moment digué a l'Emperador.

Aquests esdeveniments amorosos curials finalitzen amb l'engany de la Viuda Reposada i el posterior assassinat del Lausetà en mans de Tirant, el moment en què aquest inicia el procés de catarsi africana per a redimir-se d'aquest *defalliment* o *follia* causada pels zels. Un defalt, no ho oblidem, a la fe promesa de la donzella en les bodes sordes. Un defalliment, però, superat amb la conquesta i conversió del nord d'Àfrica i la fidelitat que guarda a la Princesa.

En aquest sentit, Espèrcius i Hipòlit, com ja hem esmentat adés, no han de guardar fidelitat a ningú i per tant no necessiten redempció, i en el cas d'Espèrcius, de la mateixa manera que féu Tirant, compleix els ideals religiosos de conquesta i conversió. A més a més, Hipòlit és nomenat emperador, per a esdevenir hereu directe de Tirant, i amb la connivència de la resta dels cavallers.

Per tant no trobem, per ara, cap indici de degradació respecte de Tirant lo Blanc d'aquests cavallers, només que l'autor no s'hi va esplaiar en la psicologia i la quotidianitat com ho féu en el personatge principal. Tirant rep un tractament tant humà com de gran cavaller (de vegades inversemblant, molt en la línia de les cavalleries), que enterboleix la visió d'uns grans cavallers, però amb menys pes específic, com ara Hipòlit i Espèrcius.

Així doncs, d'igual manera que podem veure com el *sens* i la funcionalitat bàsica de les escenes del rei Artús (cap. 189) fan reprendre les bases de la doctrina cavalleresca exposades al principi de la novel·la, l'episodi del cavaller Espèrcius, a banda de la cohesió estructural i significativa i d'esdevenir una al·legoria, pot tenir la finalitat d'ésser el contrapunt al final tràgic de Tirant (Perujo 1995) com a conseqüència de mostrar-se tal com és: savi cavaller en la política i fabulós cavaller en la guerra, i alhora un cavaller amb un tractament més humà i amb alguns dubtes en el terreny amorós respecte dels cavallers com Espèrcius o Hipòlit. Ací rauria el moll de la

qüestió: Fortuna és imprevisible sobre els mortals per molt virtuosisme i grans triomfs que manifesten i els avalen, i cal anar amb més humiltat per aquest món perquè tan prompte poden ésser al cel com a l'infern, tot dependrà dels fats i els colps de fortuna que se'ls presenten.

Per aquest motiu, creiem, Martorell situa el relat en la manera que ens ha arribat avui dia. Tanmateix, per a poder esbrinar un poc més sobre la funcionalitat del relat, haurem d'aïllar les figures del cavaller Espèrcius i l'altra figura tradicionalment malparada pels crítics: Hipòlit de Roca Salada.

La figura d'Espèrcius

Pel que fa al cavaller Espèrcius, cal assenyalar que la primera vegada que hi surt és al capítol 387, quan Tirant ja es dirigeix cap a Constantinoble, i ho fa amb el següent tractament:

> E de continent que Tirant hagué vençuda la batalla, féu armar una galera al port d'One, e posà-hi per capità un cavaller lo qual havia nom Espèrcius, qui era natural de Tremicèn, e era bon crestià e home molt diligent e de grans negocis, al qual Tirant donà càrrec que anàs en Gènova, en Venècia, en Pisa, en Mallorca —qui en aquell temps era cap de mercaderia—, e que noliejàs tantes naus, galeres e llenys e tota manera de fustes, qui poguessen portar molta gent; e que els prometés sou per a un any, e que de continent los trametés al port de Contestina, qui és lo regne de Tunis. E prestament lo dit Espèrcius, ben informat de tot lo que tenia de fer e negociar, se recollí e féu son viatge.

Més endavant, al capítol 401, arriben tots a Contestina:

> E en aquest instant que aquests s'ajustaven, venc la galera del cavaller Espèrcius..., eixint de la galera, anà a fer reverència a Tirant, e dix-li com tenia bon recapte de tot quant li havia dat càrrec... E d'açò fon Tirant molt alegre.

> De continent féu fornir la galera, e dix a Espèrcius que ell volia que anàs per ambaixador al rei de Sicília e aquest li dix que era molt content. E Tirant li donà ses instruccions del que tenia de dir al re de Sicília. E lo cavaller Espèrcius se recollí en la sua galera e féu la via de Sicília.

Quan arriba a Sicília (cap. 406), i quan torna en direcció a Constantinoble, s'intercalen simultàniament les escenes de Tirant al port de Valona, on bateja tota la gent del regne, i els episodis del cavaller Espèrcius que ara ens ocupen.

En aquesta línia podem presentar els *defalliments* de Tirant, la figura d'Hipòlit, o la del cavaller Espèrcius. Uns defalliments a un nivell secundari, fora dels temes importants —guerra, política i religió—, dels que hem anomenat *de cambra*. Ens referim a reaccions i pensaments quotidians sobre un gran cavaller que no deixa d'ésser un home, per exemple quan Tirant segueix el joc a Plaerdemavida dins la cambra de la Princesa:

> Com Plaerdemavida conegué que ella molt bé dormia, afluixà del tot la mà a Tirant, i ell volgué temptar de paciència de voler dar fi a son desig... (cap. 233)

i són descoberts:

> E tirant ab baixa veu la suplicava tant com millor podia. Ella, veent-se en tant estret pas, de l'una part la vencia amor, e de l'altra tenia temor, mas la temor excel·lia l'amor e deliberà de callar e no dir res;

per a finalment fugir:

> E Tirant donà volta e lligà fort la corda, e ab la pressa que tenia per no ésser vist ni conegut no pensà la corda si bastava en terra; deixà's anar per la corda avall e fallia-se'n més de dotze alnes que no plegava en terra; fon-li forçat de lleixar-se caure, perquè los braços no li podien sostenir lo cos, e donà tan gran colp en terra que es rompé la cama.

Sols en aquest sentit semanticoestructural, Espèrcius i Hipòlit accepten el que els ocorre sense premeditació intencionada, i encara que el tractament narratiu, que els fa sentir por o fam, o que els nafren i sagnen (com ara en el capítol 75), semble desmentir-ho, tots dos continuen movent-se amb els dictàmens de la cavalleria respecte del triple triomf que atorguem a Tirant lo Blanc.

Pel que fa al nostre cavaller del Lango val a dir que, fins que no es desmaia de por davant la donzella-drac, no trobem cap element que el desvirtue com un perfecte cavaller. Un cavaller, però, del segle XV, que necessita menjar:

> Lo cavaller Espèrcius lo pregà que, per reverència de Déu, [el pastor] los volgués dar a menjar, que de tot lo dia passat e aquell, qui passava migjorn, no havien menjat...

que dubta de les històries fantàstiques:

> Con lo valentísim cavaller Espèrcius hagué oïdes les raons del vell, ell estigué un poc pensant. Aprés dix al vell:
> —Digau-me, bon home, és ver lo que em dieu?
> —Senyor, no hi poseu dubte negú, car jo us parle ab tota veritat, car tot açò e lo més del que us he recitat és estat en mon temps, e no us volria haver mentit per cosa en lo món;

i sent por davant el perill:

> E com lo drac li fon de prop e ell lo véu de tan lleja figura, estigué fora de si mateix e tancà los ulls per ço que la vista no li pogué comportar de veure, e no es mogué poc ni molt, car en tal punt era que més era mort que viu.

Que, a la fi, no són més que els detalls descriptius, més o menys irònics, d'una veritable intenció i mentalitat cavalleresques: com és la recerca d'aventures, amb l'única intenció de poder *traure aquella ànima de pena e fer-la venir a la santa e vera fe catòlica, i per tant amb una clara intenció religiosa.*

Un cavaller que de seguida es posa al servei de la donzella i accepta tot el que li proposa aquesta, per a esdevenir un final feliç.

Així el text de Martorell, segons Chiner (1992: 107), coincideix plenament amb el de Mandeville, exceptuant intencionadament una frase d'aquest darrer: La fugida del cavaller de l'Hospital de Rodes davant la donzella-drac, trobem que al text de Mandeville es pot veure que és el cavall qui fuig del drac, mentre que en el text català és el cavaller qui pren la iniciativa de fugir:

> et le dragon commença a leuer la teste contre ly. Et quant le cheval le vit si hideus, il fuit ssa voie et porta le chevalier maugre li sur une haute roche;
> E lo drech començà de levar la testa devers ell e, quant lo cavaller la véu axí orrible, començà a fogir e lo drach lo seguí, e lo cavall portà lo cavaller...

Un indici, possiblement, de la intencionalitat de Martorell de presentar un estat aparentment degradat de la cavalleria, o tan sols l'escarment que tot mal cavaller rep enfront d'una actitud deshonrosa com la de doblar genolls davant la por en detriment del valor a lluitar, o també la de presentar el veritable estat de qualsevol cavaller en una situació semblant.

Segons tot açò, aquest episodi es troba inserit a la part d'Àfrica per a explicitar, com una falca, el projecte didàctic més extens que Martorell deixà entreveure d'uns capítols ençà: tot cavaller ha de seguir els dictàmens morals de la cavalleria —implícitament lligats a la moral cristiana en sentit més medieval—, però ha d'anar amb compte perquè l'home de llavors, del segle XV, a més d'intentar ésser i tindre l'ideal de bon cavaller (explicitat per Guillem de Varoïc a la primera part), l'ambient cultural i referencial respecte als llibres de cavalleries ha canviat. En les narracions cavalleresques *d'ara* el cavaller ha de presentar-se al públic al més pròxim possible perquè assolesca la seua funció doctrinal, ha de sentir

fam, por, ha de patir, ha d'errar i ha de rectificar la seua errada, ha de perdonar i, si cal, ha de morir, sense oblidar els valors de l'honor, el vassallatge, la justícia, la temprança, la justa mesura, etc.

No debades, la part doctrinal ensinistrada i impartida per Guillem de Varoïc va repetint-se, i s'hi va fent referència de tant en tant: com, per exemple, en el capítol 146, quan són jutjats els cavallers cristians aliats amb els turcs en contra de l'Imperi:

> Feren-los llevar de terra, e pujar alt en un cadafal, e allí los armaren e els desagraduaren ab totes aquelles circumstàncies que als mals cavallers acostumen de fer, segon dessús, *en lo principi del llibre*, es contengut.

O en parlaments de Tirant, amb referències indirectes als dictàmens de Guillem de Varoïc:

> E tostemps he oït dir que batalles noen, e cantar e sonar plaen; e per ço cercar ab los enemics matèria de mort e no ab aquell qui us desija servir. Jo só catiu e sotsmés, però catiu no es deu clamar de sa senyora. *No per los cavallers antics de molta estima ni per los presents, però perduts tots aquests*, farem compensació d'u sol a tots ells. Qui serà aquell digne de tant de bé? Jo só aquell Tirant, mereixedor de tocar e posseir aquelles virtuts d'aquella sereníssima Carmesina (cap. 172).

La història d'Espèrcius semblaria, doncs, d'una manera funcional, la història de Quinto lo Superior (capítols 33-34), el qual convenç els turcs perquè desfacen l'estable en què havien convertit l'església de Constantinoble i l'abandonen solament amb paraules i amb el poder diví en la terra, el Sant Pare, que l'envia:

> «Jo só de l'Imperi Romà, ambaixador del Sant Pare, e só vengut per castigar a tu, qui est dissipador de la cristiandat, ab aquesta espasa nua que tinc en la mà, qui és molt cruel, e daré la mort a tots aquells qui volen destroir la casa de Déu.» Lo capità respòs en la següent forma: «Cavaller, jo no m'espante pas de les tues menaces, perquè ací tu no em pots fer sobres, com sia de gents molt poderós, mas per quant só informat de les virtuts d'aqueix vostre Sant Pare de la cristiandat, per la reverència e santedat sua ho faré, e no per temor de les tues paraules...»[4]

I, des d'un punt de vista estructural, Martorell sembla seguir l'esquema narratiu dels mendicants medievals, on s'intercalen exemples dins les seues teories, o en el nostre cas història de cavallers, que són purament de *constructum* intel·lectual, i que fos d'aplicació més o menys concreta, perquè calia fer entenedor el missatge amb fórmules com la utilització de petits contes coneguts, o, almenys, d'estructura coneguda, amb intenció moral envers la doctrina que pretén l'autor: presentar un nou tipus d'estat de la cavalleria, al nostre parer, no degradat sinó diferent, perquè els condicionaments i els referents ja no són els mateixos dins el segle XV.

4. Història inclosa dins el segon capítol que l'eremita Guillem de Varoïc llig al nostre heroi, en la seva formació com a cavaller: instruït en les armes, i la significació per a un cavaller, així com en la defensa de l'Església i les Santes Escriptures. Amb aquest exemple el mestre intenta instruir l'incipient cavaller amb la defensa de la religió i el poder d'aquesta sobre els enemics de la cristiandat. En definitiva, el gran poder de la paraula, sobretot si procedeix del nostre Senyor o del seu legat en la terra. Aquesta historieta també pot interpretar-se com un avanç en la voluntat de croada, inserida en la necessitat de passar per Àfrica geogràficament, un lloc estratègic de les dues vessants de la Mediterrània. Ja al *Liber de fine* de Ramon Llull, conegut en el cultema de l'època, aquesta teoria surt a la primera part del *Tirant lo Blanc* on se'ns afirma que la recuperació dels sants llocs sols passa per conquerir Al-Andalus, el nord d'Àfrica, i les illes de Rodes i Xipre. Una croada militar i evangèlica a l'Àfrica. També trobem que hi ha profecies (un altre gènere literari), dels segles XIV i XV, que premonitzen que un príncep cristià acabarà per conquerir Fes, Alger, Tunis, Constantinoble i Terra Santa; així com en *La flor de les històries d'Orient* d'Aitó de Gorigós, que ja trobem traduït al segle XIV, veem un relat on es produeix l'aliança amb els mongols per a reconquerir Constantinoble als turcs. Com podem comprovar, temes molt relacionats amb la ideologia política i bèl·lica de les aventures de Tirant.

Perquè res no fa pensar en figures com Hipòlit i Espèrcius com un cavaller degradat.

Uns cavallers que no han deixat de fer, no obstant, el que tot cavaller agraït al seu senyor o ensinistrat per ell hauria fet. De tota manera tant Espèrcius com Hipòlit —sobretot aquest darrer— són cavallers que evolucionen i es reajusten al llarg de tota l'obra en la manera que Martorell mai no els presenta com a cavallers desvirtuats, segons els manaments de la cavalleria, ans al contrari són cavallers perfectament formats o en vies d'assolir un perfecte grau d'aquesta concepció.

La figura d'Hipòlit

Al llarg de tota la novel·la Hipòlit i Espèrcius són cavallers que evolucionen i es van ressituant. Així doncs, trobem un Hipòlit patge de Tirant (cap. 146), sense oblidar que Tirant també prové dels ambients i estaments més humils de la cavalleria (com se'ns diu per exemple al cap. 161). A partir d'ací, Hipòlit intenta seguir els passos de Tirant, encara que amb una formació cavalleresca molt més minsa. Així, al capítol 159, ja el trobarem com a *novell cavaller*, i finalment, assumirà el càrrec de capità general de l'exèrcit de l'Imperi Grec en absència de Tirant a Àfrica.

D'aquesta manera també dissentim, a banda dels autors que ja hem esmentat, del nostre mestre Rafael Alemany, que en el seu escrit «La mort de Tirant i el triomf d'Hipòlit o la crisi del món cavalleresc vista per un cavaller en crisi» afirma tot el contrari.[5]

En aquesta línia trobem una sèrie d'exemples que donen compte del que diem, per exemple quan, al capítol 234, Tirant es trenca una cama intentant fugir de la cambra de la Princesa, Hipòlit es mostra com un fidel servidor i és el primer d'entre tots els cavallers a socórrer-lo:

> En aquest espai que vosaltres vos armareu jo iré prestament a la porta del palau per sentir açò què és.
>
> —Oh, com volria molt més sentir la veu de Tirant que no d'aquesta donzella, quisvulla que ella sia!

I quan el Vescomte tem per la veu de Tirant que diu ésser un esperit, Hipòlit respon:

> —No..., no fretura tornar a la posada per neguna cosa. Vós e jo portam espases en què és lo senyal de la creu; deixau-me a mi acostar.

I finalment afirma:

> —Jo, com a verdader crestià, crec bé e verdaderament en los articles de la santa fe catòlica e tot lo que creu la santa romana Església, e en aquesta santa fe vull viure e morir.

Així, tan sols hi ha un moment on Tirant, veent la lentitud amb què es dirigia vers ell, crida:

> —Oh, com est covard cavaller! Encara que fos cosa morta, per què dubtes venir a mi?

Pel que fa a la designació de *covard* per part de Tirant, sembla una bonegada entre parents (oncle-nebot) més que no pas entre cavallers, per la situació on es troben, i requerint d'amors, en un ambient cortesà, lluny de la magnificència dels parlaments polítics, així com dels amorosos, com també pel to estilístic de la narració directa i esplaiant. Per tant, cal restar transcendència a la significació de l'apel·latiu. En aquest darrer punt, dissentim del que diu Chiner (1992: 113), quan fa referència a Hipòlit: «en el Tirant la seua acti-

5. Dins C. Romero i R. Arqués (eds.), *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992)* (Padova, Editoriale Programma [«Atti», 3], 1994: 13-26).

tud no és cavalleresca, no és digna d'honor ni de glòria perquè es mou per l'ambició (...) serà un cavaller que, a diferència de Tirant, és, en línies generals, un covard...»

D'altra banda, cal aclarir que és possible, diu Chiner, que Martorell prengués el nom d'Hipòlit per les suggerències amb el mite de Fedra i, si ens cenyim al desenllaç de la novel·la, pren més cos aquesta afirmació. Ara bé, ell continua dient: «si en el mite, Hipòlit és presa innocent, en el Tirant serà ell el caçador; si Hipòlit aconsegueix mantenir una posició casta honorable, "cavalleresca" front a Fedra, en el *Tirant* la seua actitud no és cavalleresca, no és digna d'honor ni de glòria perquè es mou per l'ambició.»

Per exemple, al capítol 249, quan l'Emperadriu l'interroga per assabentar-se de quina dama estimava Hipòlit:

> —Quatre coses són —dix Hipòlit— qui per llur excel·lència excel·leixen totes les altres, e la cinquena és notícia de veritat; e com la majestat vostra sia aquella per aquella qui en lo cel és pronosticat jo us dega amar e servir tots los dies de la mia vida...
>
> E dit açò no gosà tenir més cara; anà-se'n, que més no dix. L'Emperadriu lo cridà com se n'anava; e de vergonya per què no era tornat, que diria no haver-la oïda. Anà-se'n envers la sua posada fent estima que havia mal parlat e pijor obrat, e penedí's molt del que dit havia.

El nostre cavaller reacciona de manera insegura i adolescent enfront del sentiments amorosos que experimenta davant una dama de tan alt estament.

En contraposició, trobem que Tirant, quan requereix d'amors la Princesa, ho fa segur del que sent i disposat a sofrir qualsevol conseqüència:

> —Senyora —dix Tirant—, per mercè vos suplic [a Plaerdemavida] no em vullau fer tan fort conjuració, que tal, senyora, m'haveu posat al davant, que tot quant sé en aquest món vos diré. Senyora, lo meu mal prest serà dit ... E si no ho dic també de dol e d'ira tinc de morir (cap. 127).

> Ja tement que les mies paraules no agreujassen la celsitut vostra, fui forçat d'aquella amor que a molts força, dar-vos-ho a sentir ab senyals de molta honestat; e posat cas que defalt hi haja, lo perdó no em deu ésser denegat, per ço com amor té poder absolut sobre mi. Incolpau, doncs, Amor, e deixam a mi, e vullau usar vers mi de la vostra excelsa persona no fos dotada de tantes insignes virtuts com té... (cap. 129).

En ocasions, no obstant això, també trobem un Hipòlit madur i expert en les seues converses, per exemple, amb Carmesina:

> E com, senyora!, pensa vostra altesa que siam en lo *temps antic*, que usaven les gents de llei de gràcia? Car la donzella, com tenia algun enamorat e l'amava en extrem grau, dava-li un ramellet de flors ben perfumat, o un cabell o dos del seu cap, e aquell temps ja és passat. Lo que mon senyor Tirant desija bé ho sé jo: que us pogués tenir en un llit nua o en camisa (cap. 251).

Per aquesta raó, no estem d'acord amb les paraules de Chiner. Hipòlit, com ja hem esmentat adés, va acceptant el que se li presenta, amors i béns, però també lluites i batalles, sempre amb l'espill que esdevé Tirant lo Blanc. I contràriament a aquest, no té cap lligam polític o amorós que el facen rebutjar cap favor o benefici. Per aquest motiu, no existeix una premeditació per part de l'autor a presentar-nos un tipus de cavaller dolent en les figures d'Hipòlit (o Espèrcius). Ans al contrari, aquest continua movent-se segons els dictàmens de la cavalleria, i, amb l'exemple de Tirant, amb els assumptes seriosos que li pertoquen. Però Martorell o la deessa Fortuna han creat unes circumstàncies o condicions diferents en la resta de cavallers que envolten directament el nostre cavaller Tirant; si no és així, rebrien formalment el tracte com tot cavaller dolent, l'antagònic a Tirant o Guillem de Varoïc, una condició que reben, per exemple, Kirieleison

i Tomàs de Muntalbà (caps. 75-82), el Soldà que tenia presa l'illa de Rodes (cap. 107) o el duc de Macedònia (cap. 125), amb descripcions com les següents:

> home molt cruel e envejós e molt destre e sabut en actes de traïció

Fins i tot d'ell afirma el rei Escariano, una vegada mort Tirant:

> car jo conec que Hipòlit és bon cavaller e virtuós, e és mereixedor d'ésser emperador (cap. 481).

Com es confirmarà més endavant:

> La fortuna próspera favorí tant aquest emperador Hipòlit, e fon tan virtuós cavaller, que aumentà, per sa alta cavalleria, molt l'Imperi grec ... per la sua molta diligència. Fon molt amat e temut de sos súbdits e encara dels veïns senyors quei li estaven entorn de l'Imperi (cap. 487).

La figura de Fortuna

D'altra banda, la figura i el mite de Fortuna explicarien el punt d'inflexió i el destí de tots els nostres cavallers. Omnipresent arreu del *Tirant lo Blanc* i a la qual tothom fa referència, Fortuna representa la deessa, *mestra de vida*, que deixa cadascú en el seu lloc. Una idea presa, de segur, de la *Consolatione philosophiae* de Boeci, molt difosa al segle XV en tot l'àmbit cultural romànic: Una noció cristianitzada de suportar els mals que proporciona la vida, que té com a refons l'essència de *l'estoïcisme* i el seu ideal en l'exercici de la virtut que hom aconsegueix mitjançant l'acceptació del destí i la lluita contra les passions que pateix l'home. Que en definitiva sembla que és el que pretén dir-nos Martorell amb la figura de Tirant respecte de personatges com Hipòlit o el nostre cavaller Espèrcius.

Boeci no debades pren el tema de Fortuna sempre en relació amb l'infortuni que presentava tota tragèdia grega, la qual duia implícita una moralització; aquest és, possiblement, el motiu per què Fortuna aparega al final de l'obra, quan s'esdevé la mort de Tirant, en la qual hom ha de tendir a una certa humilitat tot i haver aconseguit el bo i millor de Fortuna —no ho oblidem, ja anunciats al capítol 196. Perquè si ens traslladem al capítols 466 o 467:

> Tirant lo Blanc, qui per sa grandíssima cavalleria e alt enginy conquistà tants regnes e reduí infinits pobles en la Barberia e en la Grècia a la santa fe catòlica, e no pogué veure la fi del que tant havia desijat e treballat.
>
> la humana desconeixença de fortuna... mas perquè sia exemple manifest als esdevenidors, que no confien en la fortuna per haver grans delits e prosperitats e per aconseguir aquells perdre lo cos e l'ànima, los quals per folla e desordenada ambició caminen ab allenegants e perillosos passos, d'on se porà seguir que los vans, pomposos hòmens qui de continu llur estimada fama molt cerquen, despendran en va l'inútil temps de llur miserable vida.

I fins i tot podríem relacionar aquesta significació de Fortuna amb una utilització voluntària de Martorell, a la manera de l'anomenada *literatura d'autocomissionament o al·legoria d'autocomissionament*, no d'un personatge fictici o d'algun autor —com podem veure a *Lo somni* de Bernat Metge, un segle abans— sinó com a redempció d'un estat tràgic per a la cristiandat cavalleresca, com és la pèrdua de Constantinoble el 1453, possiblement una dècada abans de començar Martorell la seua obra —una intenció no gens original que ja trobem en obres com la *Faula* de Guillem de Torroella, les *Cobles de la divisió del Regne de Mallorca* d'Anselm Turmeda o el *Llibre de Fortuna e Prudència* de Bernat Metge, entre d'altres, i tots ells escrits al segle XIV.

Per tant, tenim dues lectures paral·leles del paper que des-

envolupa l'episodi del cavaller Espèrcius en la part africana i el desenllaç de Tirant: un, l'ortodox o tradicional de tot llibre de cavalleries, on acomplida la missió encomanada l'heroi desapareix; o bé un final amb certa ambigüitat significativa que va més enllà de la mera estructura argumental més tradicional: el triomf del nou model de cavaller i, per extensió, d'una època i una manera d'entendre el món més polièdrica i completa, així com de la manera de narrar aquesta realitat narrativa, amb majors influències narratològiques —com ara les novel·les sentimentals, les narracions de viatges, la historiografia, les cròniques...— que els hieràtics llibres de cavalleria dels darrers segles.

Al nostre parer, el capítol del cavaller Espèrcius és la prova definitiva que demostrarà la diferència de l'estat de la cavalleria contemporània a Martorell i el que aquest manifesta amb les figures de Guillem de Varoïc o el rei Artús, alhora que legitimarà la figura d'Hipòlit al llarg de la novel·la. Per tant la figura d'Espèrcius serà el model de cavaller que definirà finalment Hipòlit de Roca Salada i tots dos representaran el contrapunt de les actituds de Tirant, sense atendre a cap aspecte de degradació de l'ordre de la cavalleria, simplement a una evolució natural d'aquesta institució.

Un altre element que referma la nostra proposta és el fet que seria esperable: si Martorell participa de les tragèdies clàssiques, quan presenta les relacions, tractades per altres gairebé com a *incest,* entre Hipòlit i l'Emperadriu, aquestes acabessen com una tragèdia sentimental. Però, com hem dit adés, es tracta de cavallers a un altre nivell, amb un altre tractament més complex per part de Joanot Martorell, diferent a la simplista visió —tipus de les doctrines i la gradació cavalleresques.

Sense oblidar que Fortuna és qui crea una sèrie de circumstàncies o condicions espaciotemporals diferents entre tots tres personatges, Hipòlit i Espèrcius respecte de Tirant lo Blanc, que seran, per tant, contraarguments envers el *vanita vanitatum* amb què Fortuna castiga Tirant, i, en definitiva, al·legories de les diferents maneres de comportament humà respecte a les bonances i els infortunis.

Per contra, podríem pensar que Fortuna castiga Tirant?, o que aquest rep un càstig relatiu perquè una vegada Tirant triomfa en la seua missió seriosa (bèl·lica i religiosa, així com en l'àmbit amorós), no té raó d'ésser allargar més la història, com ocorre en els llibres de cavalleries de Chrétien de Troyes o Maria de França, on l'acció finalitza una vegada l'heroi compleix la seua comanda, i com, efectivament, ocorre a l'episodi del cavaller Espèrcius? Per a contestar aquestes preguntes serà important l'anàlisi del desenllaç final dels capítols següents a la mort de Tirant, on podríem refermar el que de l'episodi d'Espèrcius s'ha dit.

Capítols posteriors al del cavaller Espèrcius

Tirant aconsegueix els objectius marcats inicialment a la novel·la, i els esdeveniments que hi continuen tenen clares reminiscències d'autors com Corella i Sèneca —*Troades* o *Troianes* (que hi sortirà, per exemple al cap. 221). Uns autors que són, no ho oblidem, models i fonts, i alhora poden ajudar-nos a reinterpretar tot açò.

Al segle XV la *lamentació* es converteix en gènere que s'esdevé de la *miseratio* llatina, i Corella en trau profit, d'aquest gènere. De Corella sabem que Martorell el copia fil per randa, mentre que de Sèneca pren escenes aïllades i petits fragments reiterats i reelaborats. Per què? El mite de Troia esdevé la reelaboració de la mort de l'Emperador i Tirant lo Blanc: La mort d'Hèctor i Príam i el sacrifici de Policena i Astiamax magnifiquen la destrucció de Troia. Per tant, Joanot Martorell té una història com a model del final del *Tirant lo Blanc*. Per aquest motiu l'autor opta per un final tràgic, i se separa així de les històries més o menys contemporànies amb final feliç com són l'anònim *Curial e Güelfa* o el *Paris i Viana* de Joan Roís de Corella.

També és possible que Martorell volgués posar el seu heroi en l'òrbita dels herois clàssics explicable en textos coetanis igualment tràgics de manera explícita o implícita i assimilables a les tragèdies tant des del punt de vista argumental (*Històries troianes* de Sèneca) com estilístic. Certament, amb la mort de Tirant, *mor el millor dels cavallers possibles en època de Martorell*. Un cavaller que tan sols els episodis amorosos delaten com un ésser amb comportament humà, per a engrandir, així, la magnitud de la tragèdia de la seua mort. I, seguidament, per a donar pas a un altre tipus de cavaller més pròxim, si cal, a la resta dels mortals i la definitiva desaparició d'un tipus de cavalleria tal com l'entenia Guillem de Varoïc o el rei Artús. Un tema, el de la davallada del món cavalleresc de manera llibresca, que lluny d'ésser intranscendent continuarà efervescent, i fins i tot el trobarem en obres de caire religiós com ara la versió llatina de la Bíblia de sant Jeroni o la *Vulgata*, publicada el 1592.

Comptat i debatut, Joanot Martorell presenta la concepció lul·liana de l'estat de la societat i la qüestió de l'Església envers el món de l'alta Edat Mitjana: l'art de la cavalleria com a defensa de l'Estat o la República. Martorell, possiblement, sent nostàlgia d'aquest estat de coses passades, i, d'igual manera que féu Llull, presenta el declivi de l'ordre lul·lià en les petites escenes quotidianes del cavaller, que aporten el to irònic al relat, i una mena d'ambigüitat en el comportament i el pensament del cavaller. L'estoïcisme cavalleresc s'ha perdut, o almenys ara és digne de narrar-se totes les petites estones de cambra i cuina dels cavallers que abans hi eren desapercebudes per manca d'interès artístic.

I sols Martorell, quan s'adona que el cavaller ha sucumbit als plaers mundans més que als ideals polítics, religiosos i socials, decideix presentar-nos un cavaller ambigu respecte de l'avantpassat cavaller perfecte dels segles XI, XII i XIII. Al nostre parer, no per això menys digne, si és en favor d'ésser

més humà i en resposta de les noves necessitats estètiques d'autor i lectors.[6]

Finalment direm que, si ens endinsem entre les sempre esmunyedisses hipòtesis, podríem indicar que Martorell no desaprofita res. I que, de manera més o menys acurada, el *Tirant lo Blanc* fou imprès sense una revisió definitiva de l'autor, com ho demostren les petites contradiccions conceptuals que hi surten (Chiner: 119-120), així com el fet que els secternis integrants dels manuscrits lliurats per Joanot a Galba anassen *desligats* i no enquadernats com coneixem per Chiner: Degué tenir Joanot massa pressa d'empenyorar-lo per a aconseguir ràpidament diners o és que la dedicatòria no és més que un possible mitjà per a millorar la seua situació davant una naixent nissaga reial, si és que l'infant portuguès li l'havia encarregat?

Amb açò, tot apunta a la suposició que no hi hagué una revisió acurada del manuscrit per part de Martorell i, d'acord amb el que ens diu el colofó i coneixem de la biografia del *Tirant*, durant els vint-i-quatre anys que Galba va posseir el manuscrit, és possible que caigués en la temptació d'introduir petites (o grans) falques narratives sense que açò afectés el sentit i la intenció que gestà Martorell.

Per aquest motiu, com per les influències i les fonts, creem que seria erroni veure el *Tirant* com un producte clos, perfectament uniforme, amb un *element cohesionador o nus*

6. No cal oblidar que, el gènere de les biografies de cavallers, el tenim des del segle XI amb un origen basat, sobretot, en la caiguda de l'Imperi Romà —segle V—, on els guerrers a cavall dels seus estols —futurs cavallers— comencen, a banda de la defensa d'un senyor, a defendre la cristiandat i l'Església, i constitueixen un orde amb un compromís a certes coses, entre aquestes la d'escriure unes memòries per donar unes pautes a seguir o un model per a esdevenidors cavallers. Un orde que comença a decaure ben prompte, motiu pel qual esdevenen una allau de tractats de cavalleria que envaeixen el món cultural de llavors. Per tant el món bèl·lic enyorat tant per Llull com per Martorell degué ésser, en essència, un idil·li, gairebé des del començament.

estructural, com assenyala Perujo. Sinó que l'autor té a sobre una ideologia fèrria i estoica del pes moral, com ja hem dit, purament medievalitzat i intenta mostrar-lo; a més, la cruïlla social i intel·lectual que representa el segle XV en una ciutat com València li permet d'emprar tots els gèneres diferenciats —èpica, tragèdies, epístoles, cròniques, llibres de viatges, biografies de cavallers...—, que coneix perquè, realment, són presents en els ambients cultes que ell freqüenta.

Amb tot açò Martorell va naixent el *Tirant*, d'ací i d'allà, i agafant històries conegudes, com és el *Voyage d'outre mer* de *sir* John de Mandeville barrejat amb el *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini per a introduir, en un moment donat, el relat curt del cavaller Espèrcius com a *exemplum* i premonició d'allò que esdevindrà en capítols posteriors, sense haver d'atendre a intencions premeditades per part de l'autor. Ens situem: segle XV, mentalitat encara medieval del nostre autor, esperit aristòcrata, ressentiment per la davallada de l'esperit cavalleresc —per culpa de l'estament governant, els reis—; per tant, el model de cavaller i home de batalla no és que hi siga premeditat, Martorell no deu tenir-ne cap altre i al llarg de la narració es repeteix —Guillem de Varoïc, Tirant lo Blanc, Hipòlit, Espèrcius...—, i, per contra, tenim els mals cavallers, que com a tals són els pitjors homes del món en tots els sentits i a tots els nivells, segons els manaments de la cavalleria. I aquests vénen de la mà de la filosofia estoïcista, la qual donava importància a l'equilibri espiritual en harmonia amb la raó ordenada del món. Els estoics subratllaven que tots els processos naturals —com per exemple *malaltia i mort*— segueixen les lleis indestructibles de la natura, per això l'home ha d'aprendre a resignar-se al seu destí.

Però el món evoluciona, i l'home en general viu «humanament» i no segons els dictàmens poètics ni bèl·lics manuscrits, i comencen a ser prioritaris els interessos no tan místics i sí més mundans.

Sols ens resta dir que esperem no haver creat falses expectatives al voltant d'aquest títol que assenyala com a *nova*

la intenció de Joanot Martorell envers el capítol d'Espèrcius. Quan parlem de *nova intenció* ens fem ressò del que cap crític, que nosaltres hem llegit, no assenyala com a possible, tot i que molts d'ells ja apunten allò que nosaltres hem afirmat. Nova en el sentit d'una matisació positiva respecte d'altres interpretacions que sobre els cavallers Espèrcius, Hipòlit i fins i tot Tirant mateix hem pres, i, finalment, *nova* en un sentit estructural i intern dels diferents microtextos escampats arreu el *Tirant lo Blanc*, i amb la comparança de les diferents inclusions esplaiatives, aparentment menys aïllades —història del filòsof de Calàbria, l'episodi del rei Artús— intuírem que els ecos de totes aquestes digressions o relats amb una doctrina moral implícita podien ser alhora historietes divertides que captivaren la benevolència d'un públic menys instruït en segons quins aspectes socioculturals i polítics; possiblement per aquest motiu, Martorell empra totes les fórmules narratives conegudes, a causa de la diversitat de gèneres clarament establerts, del segle XV.

Conclusions

Com a conclusions més remarcables podem destacar:

1. L'episodi del cavaller Espèrcius té clars indicis de situar-se estratègicament en el relat amb una intenció, des del punt de vista formal, de cohesió estructural del macrotext tirantià, alhora que semànticament té una significació al·legòrica de paral·lelisme amb els episodis africans de *Tirant lo Blanc* i presenta el cavaller Espèrcius com un contrapunt del model cavalleresc entès per Tirant. Un capítol, però, inserit de manera força habitual i tòpica arreu la novel·la cavalleresca.

2. En segon lloc, hem demostrat que Martorell, amb les figures d'Espèrcius i Hipòlit, més que mostrar un estat degradat de la cavalleria, es recrea amb una nova manera de

presentar el cavaller i d'entendre l'ideal cavalleresc, on òbviament necessitarà la utilització de noves fórmules narratives, i així esdevindrà una ampliació del ventall de possibles receptors. Aquesta serà la nostra aportació més remarcable.

3. En tercer lloc, descobrim que, dins la doctrina moral que amaga el *Tirant*, la figura de Fortuna és de vital importància, perquè aquesta és la que regeix el destí de tot cavaller i condiciona l'aparició de noves formes d'entendre el món cavalleresc, i s'erigeix com a mestra de vida d'aquests.

4. Aquesta mediació de Fortuna implicarà que els capítols del cavaller Espèrcius siguen la prova definitiva de la diferència de l'estat de la cavalleria i l'establiment del nou món referencial per al cavaller i el narrador que conten sa vida. I la mort d'un heroi com Tirant corroborarà aquesta afirmació.

DAVID AZORÍN I MARTÍNEZ

REFERÈNCIES

ALEMANY, R.: «La mort de Tirant i el triomf d'Hipòlit o la crisi del món cavalleresc vista per un cavaller en crisi», dins C. ROMERO i R. ARQUÉS (eds.), *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992)*. Padova: Editoriale Programma («Atti», 3), 1994: 13-26.

AVALLE-ARCE, J. B.: «Para las fuentes de *Tirant lo Blanc*», dins *Temas hispànicos medievales*. Madrid: Gredos, 1974: 233-261.

CHINER GIMENO, J. J.: «Batalla a ultrança per Joanot Martorell», dins *A Sol Post. Estudis de Llengua i Literatura 2*, 1992: 83-127.

ENTWISTLE, W. J.: «The Spanish Mandeville», *MLN*, 17, 1922: 251-257.

JANER, M. de la Pau: «L'espòs transformat al *Tirant lo Blanch*», dins R. ALEMANY, A. FERRANDO i L. B. MESEGUER (eds.), *Actes del IXè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes II*. Barcelona: PAM-UA-UV-UC, 1993: 159-171.

MONTOLIU, Manuel de: «Tirant lo Blanc», dins *Un escorç en la poesia i la novel·lística dels segles XIV i XV*. Barcelona: Alpha, 1961: 71-119.

PERUJO, J. M.: «L'illa del Lango no és un illot: el nus estructural de l'episodi del drac en el *Tirant lo Blanc*», dins C. ROMERO i R. ARQUÉS (eds.), *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992)*. Padova: Editoriale Programma («Atti», 3), 1994: 71-85.

PERUJO, J. M.: *La coherència estructural del Tirant lo Blanc*. Alacant: Generalitat Valenciana, Conselleria d'Educació i Ciència-Institut de Cultura Juan Gil-Albert (Diputació d'Alacant) («Textos Universitaris»), 1995.

RIQUER, Martí de: «Introducció» a Joanot MARTORELL, *Tirant lo Blanc*. Barcelona: Selecta, 1947: 11-207.

RIQUER, Martí de: *Aproximació al Tirant lo Blanch*. Barcelona: Quaderns Crema, 1990: 296-297.

RIQUER, Martí de (ed.): J. MARTORELL, *Tirant lo Blanc i altres escrits*. Barcelona: Ariel, 1990: 115 i 117.